

Скрильник С. В.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МЕТАФОРИЗАЦІЯ У ПЕРЕКЛАДІ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

Анотація. У статті аналізуються процеси метафоризації цільового тексту у художньому перекладі на прикладі англійських перекладів памфлетів М. Хвильового.

Ключові слова: метафоризація, художній переклад, асоціативний шлейф, словотвір, семантична наближеність.

Постановка проблеми. Проблемою метафоризації займалися такі вчені: Е. Вольф [5], Н. Арутюнова [1], М. Блек [3], А. Річардс [9], В. Гак [6] та ін. Процес метафоризації безпосередньо пов'язаний із когнітивним процесом порівняння певного предмета з іншим предметом чи явищем на основі певних спільних ознак, що викликають самобутні марковані асоціації. Отже, метафора – це сутності та інтеракції між ними [11]. Когнітивний простір між мовами різниться, а отже, і сутності та взаємодія між ними є самобутніми у кожній мові.

Об'єктом цієї студії є метафори, які вважаються лакунарними чи напівлакунарними у контактуючих під час перекладу мовами. Метафоризацію пов'язують також із когнітивним процесом, що притаманний певному мовному колективу та є неприродним для іншої мовної спільноти. Тож предметом статті є шляхи метафоризації у перекладі художніх текстів. Можна виділити два шляхи:

1) внутрішньомовна (розширення семантики слів чи їх поєднання через внутрішньомовне порівняння);

2) міжмовна метафоризація (уподібнення когнітивних сфер функціонування певної лексеми через привнесення додаткового значення з іншої мови).

У нашому дослідженні ми концентруємо увагу на міжмовній метафоризації, яка має прояв у тому числі й через переклад як інтенсивний процес метафоризації. Очевидно, весь семантичний комплекс, що поєднує у собі метафора, не може бути відображений у повному обсязі в іншій мові, натомість уподібнення деяких асоціативно-образних та конотативних ознак призводить до утворення в іншій мові нової метафори.

Переклад метафори породжує у когнітивній сфері іншої мови певне семантичне порівняння, у результаті чого розширюється семантика та образно-асоціативне наповнення лексеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, текст, який вербалізує національно-специфічні особливості культури, є інструментом контакту двох культур у перекладі. Національно-специфічні особливості культури вербалізуються в тексті за допомогою метафори, яка поєднує, з одного боку, мовну специфіку, а з іншого боку, відображає когнітивну концептосферу культури. У процесі перекладу долається «культурна дистанція» між двома контактуючими лінгвокультурними сферами, що вербалізується у метафоричних єдностях. Метафора – єдність загального та специфічного у культурі та мові [10]. Віднесеність об'єкта метафори до певної когнітивної сфери мови є загальним для всіх носіїв окремої культури та мови, у той час як специфічним є функціонування метафоричної єдності у певній комунікативній ситуації. Чим більша культурна дистанція між мовами,

тим більше різняться концептосфери двох мовних культур, а отже, перекладачеві важче створити потрібний когнітивний контекст, який би єднав дві метафоричні єдності.

З іншого боку, існують універсальні, єдині для всіх мовних культур концептосфери, які, хоч і по-різному, вербалізуються у різних мовах, дають можливість перекладати метафоричні єдності та робити їх зрозумілими для реципієнта. Ознаки метафоричних єдностей у культурі можна розділити на такі три групи:

1. Характерні для всього людства – загальні, неспецифічні.

2. Характерні для групи локальних культур – відносно специфічні.

3. Характерні тільки для однієї локальної групи – специфічні [7].

Третя група ознак характеризує лакунарні одиниці мови, які не сприймаються іншою мовною та культурною спільнотою, оскільки у мові відсутня когнітивна концептосфера, яка б описувала означуване певної метафоричної єдності. До третьої групи належить так звана «безеквівалентна лексика» [2, с. 4] та метафоричні єдності, побудовані на специфічних концептах, присутніх тільки в одній культурі.

Будь-який текст вербалізує когнітивну сферу мови та культури у метафоричних єдностях. Перекладач транскодує імпліковану у метафору культурно-специфічну інформацію у рамках когнітивної сфери цільової мови та культури. З іншого боку, не можна оминати увагою специфіку мовлення художнього тексту, яка передбачає реалізацію та структурування специфічно-мовних та культурних концептів у когнітивному контексті твору. Як відомо, значення певної лексичної одиниці стає зрозумілим тільки у контексті інших когнітивних структур [8, с. 12]. Реципієнт інформації співвідносить імпліковане значення метафори з когнітивними концептами, які є загальними для мовної спільноти, та розуміє її у когнітивному контексті твору. Розуміння значення метафори оригінального твору відбувається у двох площинах:

1. Через когнітивний мовний досвід.

2. Через когнітивний контекст твору.

Розуміння значення метафори у перекладеному тексті має свої особливості, які полягають у тому, що перекладена метафора завжди несе культурно-специфічну інформацію вихідної мови та культури, у той час як цільовий реципієнт не володіє когнітивним досвідом вихідної мови, натомість співвідносить образ метафори із цільовою концептосферою. Отже, функціональність метафори у мовленні перекладу має вужчий спектр, ніж у вихідному тексті (далі – ВТ), для якого метафора є специфічною. Розуміння перекладеної метафори відбувається здебільшого тільки через когнітивний контекст цільового тексту (далі – ЦТ), який створює перекладач, експлікуючи семантику метафори цільовому читачеві.

Існує три головних підходи до перекладу метафор:

1. Принципова неперекладність метафор, яка базується на твердженні, що перевираження метафор цільовою мовою неможливе, оскільки кожний лексичний компонент метафори має свої специфічні концепти та асоціації у цільовій культурі.

2. Буквальний переклад метафор, що базується на твердженні про те, що «існують спільні метафоричні поля (metaphorical fields), єдині для всіх мовних та культурних спільнот, а буквальний переклад метафор актуалізує ці метафоричні поля».

3. Підхід, що об'єднує попередні два підходи та базується на тому, що «перекладність метафори залежить від її семантичної структури та функції, яку вона виконує у тексті» [17]. Згідно з цим підходом завданням перекладача є виділити у метафорі специфічне для кожної з контактуючих культурних та мовних спільнот, а також загальне для обох контактуючих культур і мов, щоб через відтворення її оригінальної структури та функції у тексті перекладу актуалізувати те «загальне», що об'єднує дві контактуючі мовні концептосфери.

Об'єднуючи всі підходи до перекладу метафор, Г. Турі класифікував способи їх перекладу на такі групи:

1) переклад метафори «тією ж» метафорою (буквальний переклад) (metaphor into same metaphor) – (метафоризація);

2) переклад метафори іншою метафорою (об'єкт (еквівалент) метафори залишається незмінним, але вербалізація замінюється іншими лексемами) (metaphor into different metaphor) – (ре-метафоризація);

3) метафора перекладається не метафорою, а перифразою, описово (metaphor into non-metaphor) – (де-метафоризація);

4) метафора не перекладається, а вилучається (metaphor into 0 metaphor) (вилучення) [18].

У нашому розумінні метафоризація у перекладі – профілювання/висвітлювання специфічної ознаки метафори ВТ у когнітивному контексті ЦТ за допомогою відтворення її лексико-семантичної та морфолого-синтаксичної структури у ЦТ.

Когнітивний контекст – вербалізація «загального» для обох контактуючих культур у контексті твору з метою «висвітлювання/профілювання» національно-, культурно-, мовно-специфічної ознаки метафори в мовленні перекладу. Когнітивний контекст мовлення перекладу вербалізується різними засобами залежно від «культурної дистанції», яку перекладачеві необхідно подолати для досягнення комунікативної функціональності перекладеної метафори.

Розділимо метафори на дві групи: метафори, що мають спільні ознаки для обох контактуючих концептосфер, і метафори, ознаки яких присутні тільки в одній із контактуючих концептосфер.

Розглянемо детальніше кожну з груп.

І. Метафори, що мають спільні ознаки для двох контактуючих мовних концептосфер (частково лакунарні).

а) один із компонентів метафори має спільні для обох контактуючих концептосфер ознаки. Для прикладу звернімося до перекладу політичного памфлету Миколи Хвильового:

зробилися революційніші від самого Леніна і тепер виступають для пролетарської художньої літератури, без всякого сумніву, корисніше – гіперболічно – в мільйон разів радянський інтелігент Зеров, озброєний вищою математикою мистецтва, ніж сотні «просвітян», що розуміються на цьому мистецтві, як «свиня в апельсині», що на сьомому році революції рантом різних радянських журналах з «червоними» фразами під прізвищами якогоось «ця» чи «енка» [13].

There can be no doubt that for the proletarian creative literature the Soviet intelligent Zеров who is armed with the higher mathematics of art is – hyperbolically speaking – a million times more useful than a hundred prosvita-types, who are about as well versed in this art as a pig in orange growing, who in the seventh year of the Revolution have suddenly become more revolutionary than Lenin himself and now

throw around «red» phrases in various Soviet journals over signature of a «tsia» or an «enko» [14].

У цьому прикладі виділяємо переклад метафоричного порівняння «як свиня в апельсині» – «as a pig in orange growing». Проаналізуємо: 1) специфічні ознаки метафори у вихідній мовній концептосфері, 2) загальні ознаки метафори для обох контактуючих концептосфер, 3) лексико-семантичну структуру метафори та її перекладу, 4) функціональність метафори у вихідному тексті та її перекладу у цільовому тексті, 5) когнітивний контекст цільового тексту, через який висвітлюється спільна ознака для обох концептосфер та функціональність перекладеної метафори.

Вищенаведена метафора належить до першої групи (її ознаки присутні в обох контактуючих концептосферах): в українській культурі концепт «свиня» має іронічно-зневажливий асоціатив: 1. Неохайний: *їсти, як свиня*. 2. Брудний: *збруднитися, як свиня*. 3. Нерозумний: *як сто свиней*. 4. Дурний, нерозбірливий: *знатися на чомусь як свиня в перці (як свиня в цибулі, як свиня в апельсинах)*. 5. Нерозумний натовп: *метати бісер перед свинями, пристало як свині в дощ*.

В англійськомовній культурі образ «свині» має також широкий асоціатив: 1) Жадібний, ненаситний (as greedy as a pig). 2) Брудний, неохайний (as muddy as a pig, pig dirty). 3) «Pigs» в множині – натовп людей, що сліпо виступає проти чогось (too many pigs for the tits). 4) Сліпо радіти чомусь (as happy as a pig in the mud, as a pig in clover, as pig in onions) і т.д.

Спільним для обох контактуючих мовних культур є асоціатив «неохайний, брудний, нерозумний». Отже, збереження цього образу в тексті перекладу не викличе непорозуміння.

Специфічною ознакою оригінальної метафори-порівняння «як свиня в апельсинах» в українській культурі є її лексико-семантична структура та об'єкт порівняння «свиня в апельсинах». Традиційно, якщо порівнюють ознаку якості суб'єкта з образом «свині у будь-якій їжі», то мається на увазі її нерозбірливість у ній. Так само в оригінальному тексті «розумітися, як свиня в апельсинах» має значення розбиратися погано (не відрізнити дольки апельсина від його шкірки). Так само у порівняннях «як свиня в перці, як свиня в цибулі, як свиня в горіхах». В англійськомовній культурі порівняння суб'єкта дії з образом «свині в будь-якій їжі» означає вдоволення суб'єктом у чомусь (as a pig in clover, as a pig in onions, as a pig in potatoes). Для того, щоб профілювати метафоричне значення оригіналу, перекладач зберігає образ «апельсина», при цьому експлікує оригінальне значення за допомогою уточнюючої лексеми «as a pig in orange growing». Важливо зазначити, що лексема «growing» несе у цьому метафоричному виразі ознаки цільової концептосфери: метафоричний вираз «to be lost in a growing» має значення «розгубитися у чомусь, не розумітися на чомусь елементарному».

б) комунікативна функціональність метафор ВТ та ЦТ збігається:

Виходить, прийшли до порожнього корита? Ні! Тоді, може, це була спекуляція або йолопів вибрик? [13].

So what are we left with: an empty manger? No! Then perhaps this was pure speculation or the mischievous prank of an idiot? [14].

Асоціативи образів «порожнього корита» та «empty manger» у двох культурах різняться. В українській мові «порожнє корито» – загальноживана (stock) метафора [15, с. 16], алюзія на казку О.С. Пушкіна, де наприкінці героїня залишається «у разбитого корыта», тобто ні з чим. М. Хвильовий цілеспрямовано насичує мовлення памфлету багаточисельними алюзивними елементами до російської культури, таким чином підкреслюючи «русифікацію» українських «нових пролетарських» митців та

письменників в добу становлення радянського пролетарського мистецтва. Мета автора – висміяти тяжіння «пролетарської» інтелігенції до всього російського.

В англійськомовній культурі вислів «*empty manger*» є національно-специфічною метафорою, що асоціюється з ритуальною традицією святкування Різдва: вдень перед Різдром ставлять порожні ясла, що символізують місце, де народився Христос. Біля ясел кладуть сіно, яке потім один із членів сім'ї, який зробив найбільше добра у цей рік, кладе його в ясла. Коли сходить перша зірка, у порожні ясла кладуть фігуру Христа, що символізує те, що він народився. Той член сім'ї, який зробив багато поганого у цей рік, не має права класти сіно в ясла (за рішенням родини), таким чином, він залишається із порожніми яслами. Отже, асоціатив у двох культурах різний, натомість їх комунікативна функціональність у перекладі та оригіналі збігається: «*залишитися ні з чим через погані справи*». Переклад «*left with an empty manger*» відтворює функціональність метафори в оригіналі – «*прийти до розбитого корита*». З іншого боку, асоціатив оригінальної метафори у мовленні оригіналу не вдалося відтворити, оскільки когнітивний концепт ВМ є лакунарним у цільовій мові.

в) стилістичні функції метафор ВТ та ЦТ збігаються:

Для пролетарської художньої літератури, без всякого сумніву, корисніше – гіперболічно – в мільйон разів радянський інтелігент Зеров, озброєний вищою математикою мистецтва... [13].

There can be no doubt that for the proletarian creative literature the Soviet intelligent Zеров who is armed with the higher mathematics of art is – hyperbolically speaking... [14].

Словосполучення «*вища математика мистецтва*» має у складі інтенсифікатор «*вища математика*», який є усталеним виразом у мові оригіналу. В англійській мові словосполучення «*higher mathematics of*» не має функції інтенсифікатора, отже, є лакунарним. У перекладі відбувається інтерферування стилістичної функції словосполучення оригіналу через уподібнення лексико-семантичної структури: «*higher mathematics of art*». Переклад можливий у цьому випадку на основі деяких спільних для двох контактуючих концептосфер ознак словосполучення «*вища математика*» та «*higher mathematics*». В обох мовах це словосполучення викликає асоціацію «*складності, довершеності, неможливості виконання*». Цільовому читачеві зрозумілий цей метафоричний вислів, оскільки він профільований когнітивним контекстом твору: автор наголошує на довершеності М. Зерова як письменника і говорить про вишуканість його мистецтва. До того ж у тексті вводиться уточнюючий елемент – «*гіперболічно*», «*hyperbolically speaking*».

г) відбувається висвітлення комунікативної функції метафори ВТ у ЦТ за допомогою:

(г. 1) синтаксичної експлікації:

Та бачите, для просвітянина це не написано правил етики, а баталія між організаціями йому так потрібна, як «мутна водичка» ... для риби [13].

You see, the rules of ethics have not yet been written for a prosvita-type; he needs the inter-organizational struggle for the same reason he needs muddy waters ... to catch fish [14].

Лексико-семантична структура метафоричного порівняння оригіналу «*потрібна йому, як мутна водичка для риби*» у перекладі відтворюється у повному обсязі без втрати комунікативної функціональності, натомість синтаксична структура адаптована до цільової мови: «*he needs inter-organizational struggle ... he needs muddy waters to catch fish*».

(г. 2) контекстуальної експлікації за допомогою смислового розвитку:

Ідеологом даної категорії на даний випадок буде другий із «енків», цебто яблучко з тієї самої яблуні. Отже, беремо це яблучко й кусаємо. Впадають два зернятка, це претензійні філософсько-просвітянські «засади» [13].

The ideologist of this category is the second «enko», in other words, an apple from the very same tree. We therefore take this apple and bite it. Two pips fall out: there are the pretentious philosophical «premises» of prosvita [14].

Метафоричне порівняння «*яблучко з тієї самої яблуні*» є загальноживаною метафорою в українській мові з прозорою семантикою, оскільки кожний із елементів цієї метафори вживається у прямому значенні, а їхнє поєднання та асоціатив є національно-маркованими. Так, в українського читача виникає асоціація з прислів'ям «*Яблучко від яблуні далеко не падає*», у той час як цільовий читач не має такого асоціативу в англійській мові. В оригіналі та перекладі відбувається смислова розбудова семантики виразу: автор використовує образ «*яблука*» у контексті «*беремо це яблучко та кусаємо*». Ця метафора у перекладі експлікується для цільового читача контекстуально.

Метафори, ознаки яких присутні тільки в одній із контактуючих концептосфер (лакунарні).

Відтворення у перекладі лакунарної метафори можливе, якщо її комунікативна функція висвітлюється у когнітивному контексті ЦТ:

Але, припустивши других, доводиться визнати, що художники «не вареники з гурдою» і на замовлення їх не налітиш [13].

Having made this assumption, one would have to recognize that artists «are not dumplings and oilcake» and cannot be made to order [14].

Значення художнього порівняння «*художники – не вареники з гурдою*» у контексті оригіналу есплікується за допомогою контекстуального пояснення «*і на замовлення їх не налітиш*». Переклад зберігає як лексико-семантичну структуру метафори, так і когнітивний контекст, який профілює потрібне значення метафори: «*artists are not dumplings and oilcake and cannot be made to order*». До того ж, асоціація, що профілюється, має ширший когнітивний контекст у мовленні оригіналу: автор критикує художників, які покинули справжнє мистецтво, віддаючи перевагу «замовленим» роботам, які не мають жодної естетичної цінності. Поза контекстом для цільового читача таке порівняння є некогерентним. Отже, для розуміння функціонування певної перекладеної метафори у мовленні перекладу, необхідно розглядати ширший когнітивний контекст.

Розглянемо ще один приклад:

Письменник – не американська машинка, а твори його не полтавські галушки [13].

A writer is not an American typewriter, and literary works are not Poltava dumplings [14].

Збереження образності тексту оригіналу у перекладі не є порукою збереження імплікованого у цей образ функціонального значення. Так, метафоричне порівняння «*твори не полтавські галушки*» у перекладі відтворюється буквально «*literary works are not Poltava dumplings*». З одного боку, зберігається образність оригіналу, з іншого – у цьому метафоричному порівнянні не відтворюється національно-специфічна асоціація. Цільовий читач не зрозуміє, чому твори не є «*полтавськими галушками*», якщо він ці галушки ніколи не бачив. В українській культурі полтавські галушки асоціюються із чимось, що було зроблене *неуважно, нашивидкуруч, неякісно, так-сяк*. У такому випадку денотативне значення компонентів словосполучення у перекладі «*Poltava dumplings*» не несе необхідної конотації у тексті перекладу.

Звернімо увагу на буквальный переклад метафоричного порівняння «*письменник – не американська машинка*» – «*a writer is not an American typewriter*». У мовленні оригіналу метафоричне порівняння відображає когнітивний мовний асоціатив: порівняння з технічним винаходом – американською друкарською машинкою означало в 1920-ті рр. «*швидкість друку*», а в контексті твору М. Хвильового – «*швидкість друку не зважаючи на якість*». В англійській мові цей асоціатив є лакунарним. Специфічна риса метафори не профілюється у контексті перекладу.

Висновки. Отже, підсумовуючи, зазначимо, що метафоризація у перекладі є продуктивним засобом словотворення та семантичного збагачення цільової мови.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М. : Наука, 1990. С. 5–32.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод / Л.С. Бархударов. – М. : Высшая школа, 1975. – 237 с.
3. Блэк М. Метафора / М. Блэк // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 153–173.
4. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин, В.Г. Костомаров. – М. : Высшая школа, 1976. – 289 с.
5. Вольф Е.М. Метафора и оценка / Е.М. Вольф // Метафора в языке и тексте. – М. : Знание, 1988. – С. 34–49.
6. Гак В.Г. Метафора : универсальное и специфическое / В.Г. Гак // Метафора в языке и тексте. – М. : МЛУ, 1988. – С. 11–25.
7. Марковина И.Ю. Сорокин Ю.А. Введение в лакунологию / И.Ю. Марковина, Ю.А. Сорокин. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2008. – 144 с.
8. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М. : Энергия, 1979. – 152 с.
9. Ричардс А. Философия риторики / А. Ричардс // Теория метафоры. – М. : Науч. изд-во, 1990. – С. 47–59.
10. Сорокин Ю.С. Лакуны как сигналы специфики лингвокультурной общности / Ю.С. Сорокин // Национально-культурная специфика речевого общения народов СССР. – М. : Наука, 1982. – С. 22–28.
11. Скрильник С. Міжмовна інтерференція як функціональне явище в процесі перекладу / С.В. Скрильник // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика». – 2009. – С. 386–390.
12. Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике : сборник статей – Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – С. 52–98.
13. Хвильовий М. Памфлети / М. Хвильовий [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=43&bookid=4>.
14. Mykola Khvylovy. The cultural Renaissance in Ukraine / ed. M. Shkandrij. – Edmonton : University of Alberta, 1986. – 367 p.
15. Newmark P. A textbook of Translation / P. Newmark. – New York : Prentice Hall, 1987. – 292 p.
16. Newmark P. Approaches to Translation / P. Newmark. – Oxford : Oxford edition, 1981. – 319 p.
17. Snell-Hornby M. Translation Studies : An Integrated Approach / M. Snell-Hornby. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 1988. – 163 p.
18. Toury G. Translation Across Cultures / G. Toury. – New Delhi : Bahri Publications, 1987. – 117 p.

Скрильник С. В. Метафоризация в переводе художественных текстов

Аннотация. В статье проанализированы процессы метафоризации целевого текста в художественном переводе на примере англоязычных переводов памфлетов Н. Хвильового.

Ключевые слова: метафоризация, художественный перевод, ассоциативный шлейф, словообразование, семантическая близость.

Skrylnyk S. Metaphorization processes in literary translation

Summary. The essay analyzes metaphorization processes of a target text in literary translation (in English translation of pamphlets by M. Khvylovyi).

Key words: metaphorization, literary translation, associative link, word-formation, semantic affinity.